

УДК 37.035:39(=161.2)] 3.071(477.8)''1772/1939''

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2023.2.13>

Галина РУСИН

доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ORCID: 0000-0001-9601-5466

Галина РОЗЛУЦЬКА

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, Україна, 88000

ORCID: 0000-0001-9062-5466

Валентина ВІТЮК

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії і методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-4981-9925

Бібліографічний опис статті: Русин, Г., Розлуцька, Г., Вітюк, В. (2023). Тенденції розвитку етнопедагогіки українців на західноукраїнських землях (1772–1939 pp.). *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, 86–92, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.2.13>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЕТНОПЕДАГОГІКИ УКРАЇНЦІВ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1772–1939 pp.)

У статті на підставі нормативно-правових актів та інших документів нормативного характеру, первинних джерел, архівних й етнографічних документів, наративних джерел, а саме численних інтерпретаційних праць з проблеми розвитку етнопедагогіки українців, праць з методології й теорії досліджуваної проблеми проаналізовано розвиток етнопедагогіки українців на західноукраїнських землях (1772–1939 pp.)

Нами визначено чинники розвитку етнопедагогіки на західноукраїнських землях. Етнодемографічні, що відображають статистику українського населення західноукраїнських земель у досліджуваний період, представлено абсолютно та відносно чисельні, соціально-статусні та стратифікаційні тенденції української спільноти Західної України у визначеному періоді. Соціально-політичні процеси, що спостерігалися на території західноукраїнських земель і на території панівних імперій, віддзеркалили специфіку організації соціального інституту освіти й виховання дітей та молоді на західноукраїнських землях. Соціокультурні, зважаючи на те, що українська етнонаціональна більшість функціонувала впродовж усього досліджуваного періоду як територіальна й соціальна частка інокультурних та іномовних соціумів – австрійського, польського, російського.

Нами було розглянуто етнопедагогічні характеристики моделей та змісту шкільної освіти українців на західноукраїнських землях наприкінці XVIII – на початку XX століття. Побудовано три моделі українського шкільництва в Західній Україні в першій половині XX століття: точково-фрагментарну – визначається фрагментарним характером створення, функціонування й розвитку українських освітніх закладів у Західній Україні в досліджуваний період; лінійно-фрагментарну – визначається наявністю одного з освітніх ступенів (передовсім, мережі початкових навчальних закладів); ступенево-фрагментарну – позначена існуванням мережі освітніх закладів та установ усіх наявних у тогочасному суспільстві рівнів освіти (дошкільні, початкові, середні, вищі; приватні і державні освітні заклади; заклади соціальної сфери, та інші)

Ключові слова: етнопедагогіка, тенденції розвитку, освіта, шкільництво, виховання молоді, західноукраїнські землі.

Halyna RUSYN

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

ORCID: 0000-0001-9601-5466

Halyna ROZLUTSKA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of General Pedagogy and Higher School Pedagogy, Uzhgorod National University, Pidhirna str., 46, Uzhhorod, Ukraine, 88000

ORCID: 0000-0001-9062-5466

Valentyna VITIUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Theory and Methods of Primary Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-4981-9925

To cite this article: Rusyn, H., Rozlutska, H., Vitiuk, V. (2023). Tendentsii rozvytku etnopedahohiky ukrainsiv na zakhidnoukrainskykh zemliakh (1772–1939 rr.) [Trends in the development of ethno pedagogy of Ukrainians in Western Ukrainian Lands (1772–1939)]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, 86–92, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.2.13>

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF ETHNO PEDAGOGY OF UKRAINIANS IN WESTERN UKRAINIAN LANDS (1772–1939)

We consider the year of 1848 to be an important historical date for outlining the socio-political influence on the development of children's education and upbringing in the Western Ukrainian community, which earned the name "spring of nations" in the history of Europe, which led to the promulgation of the Austrian constitution, that enshrined certain democratic freedoms of citizens, and which is particularly important for our research – at that time the Main Russian Council adopted a protocol on the affiliation of the Galician Ruthenians to the great Russian people, which has its own deep historical and cultural traditions. Socio-political movements and associations were created, which professed the preservation of national traditions, native language education, raising children on folk and Christian values.

We have identified three factors for the development of ethno pedagogy in Western Ukrainian lands: Ethno-demographic ones reflect the statistics of the population in Western Ukrainian lands in the studied period, made it possible to present absolutely and relatively numerical, social-status and stratification trends of the Western Ukrainian community in that period.

The socio-political processes, which were observed at that time on the territory of the Western Ukrainian lands and in the ruling empires territory, reflected the specifics of the social institute organization of children's and youth education and upbringing in the Western Ukrainian lands.

Socio-cultural factors (taking into account the fact that the Ukrainian ethno-national majority functioned throughout the studied period as a territorial and social share of foreign-cultural and foreign-language societies – Austrian, Polish, Russian).

We considered the ethno-pedagogical characteristics of the models and content of Western Ukrainian school education at the end of the 18th – beginning of the 20th centuries. Three models of schooling in Western Ukraine in the first half of the 20th century were constructed: the point-fragmentary model is defined by the fragmentary nature of the creation, functioning, and development of Ukrainian educational institutions in Western Ukraine during the researched period; the linear-fragmentary model is determined by the presence of one of the educational degrees (primarily, a network of primary educational institutions); degree-fragmentary model is marked by the existence of a network of educational institutions. They were of all educational levels in society at that time (preschool, primary, secondary, higher; private and state educational institutions; institutions of the social sphere, and others).

Key words: ethno pedagogy, education in Western Ukrainian lands, schooling, youth education.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасних умовах становлення незалежної української держави, війни в Україні особливого значення набуває реконструкція історичного досвіду нашої країни щодо навчання та виховання всебічно розвиненої, гуманістично орієнтованої, національно самобутньої особистості громадянина-патріота. Ці концептуальні засади освітнього процесу закладені в численних державних документах України, зокрема законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню

освіту», «Про вищу освіту», в ратифікованих міжнародних документах про навчання й виховання майбутніх поколінь.

Потужні сучасні виклики етнонаціональним системам освіти України та інших європейських країн спонукають до систематизації, узагальнення, історико-педагогічного аналізу надбань народної педагогіки в її загальнодержавному та історико-регіональному вимірах. Етнопедagogіка як наука про народну педагогіку має достатній науково-педагогічний дослідницький потенціал; водночас існує чимало «білих плям»

в історії розвитку народно-педагогічних знань, що потребує виваженого, об'єктивного наукового підходу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У процесі дослідження було опрацьовано кілька груп історичних джерел. Насамперед це матеріали досліджень відомих науковців Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника: Мирослава Стельмаховича, Богдана Ступарика, Романа Скульського, Василя Хруща, Володимира Костива, Тетяни Завгородньої, Зіновії Нагачевської, Нелі Лисенко, Богдана Ковбвса, Галини Білавич, Бориса Савчука, Інни Стражнікової, Вікторії Стинської. Первинних джерел, архівних й етнографічних документів, нарративних джерел, а саме численних інтерпретаційних праць з проблеми розвитку етнопедагогіки українців, праць з методології й теорії досліджуваної проблеми проаналізовано розвиток етнопедагогіки українців на західноукраїнських землях (1772–1939 рр.).

Мета статті – проаналізувати тенденції розвитку етнопедагогіки українців на західноукраїнських землях (1772–1939 рр.), визначити основні чинники розвитку освіти на західноукраїнських землях та моделі освіти в Західній Україні досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу. Західноукраїнські землі мають свою виражену специфіку: соціокультурну (як окремий регіон України, що характеризується своєю полікультурністю, полімовністю, традиційними міжкультурними відносинами різних етносів та народностей); історичну (як регіон, що впродовж кількох століть перебував у складі різних імперій – Австро-Угорської, Російської, Речі Посполитої); етнографічну (як етнічний простір, де нагромаджено величезний етнокультурний досвід народної педагогіки).

Територіальні межі дослідження окреслюють західноукраїнський регіон сучасної України, що впродовж цього періоду належав до складу Австро-Угорської імперії та Речі Посполитої, а з 1914 до 1918 року – Російської імперії. При цьому Західна Україна визначається як регіон, що об'єднує Буковину, Волинь, Галичину, Поділля, Закарпаття та Західне Полісся, і на підставі історико-географічного критерію відбувалося окреслення цієї території.

Нині поняття «західноукраїнські землі» вживають у двох значеннях. За першим підходом, до Західної України входять три області – Львівська, Тернопільська та Івано-Франківська, тобто фактично територія сучасної української Галичини. За другим (якого, власне, дотримуємося й ми у своєму дослідженні), до складу західноукраїнських земель відносять названі три галицькі регіони, а також Волинську, Рівненську, Хмельницьку, Чернівецьку та Закарпатську області.

Щодо фактичної чисельності українців на західноукраїнських землях досліджуваного періоду (як одного з обраних для періодизації розвитку української етнопедагогіки індикаторів), то встановити більш-менш об'єктивну демографічну ситуацію на початку досліджуваного періоду досить складно, і при тому з двох причин:

1) кількісні показники складу населення не можна вважати остаточно об'єктивними, принаймні до кінця XIX століття;

2) кількість українського населення західноукраїнських земель часто занижувалася (об'єктивно чи суб'єктивно) внаслідок віднесення українців до «русинів» як окремої групи, або ж свідомого зменшення кількісної ваги української етнічної групи в політичних інтересах влади. Більш чи менш достовірні статистичні дані щодо чисельності й розселення українців на західноукраїнських землях можна знайти в документах та дослідженнях щодо початку – першої половини XX століття.

Так, у монографії сучасного українського дослідника Ю. Сороки демографічний склад населення західноукраїнських земель на кінець 1939 року:

Чернівці – 75%; Волинська – 96,9%; Тернопільська – 97,8%; Рівненська – 95,9%;

Закарпатська – 80,5%. (Сорока, 2013, р. 14–16).

Виходячи із загального огляду демографічних показників, що характеризують українське населення західноукраїнських земель у досліджуваний період, можемо дійти висновку про таке:

1) українське населення впродовж усього досліджуваного періоду становило абсолютну більшість або переважну частку населення західноукраїнських земель;

2) українці становили майже повністю сільський прошарок населення зазначених земель,

лише невелика частка українського населення належала до інтелігенції та міщан.

Такий етнодемографічний статус українського населення західноукраїнських земель став основою для формування достатньо сталого сільського етнокультурного соціуму, що продукував традиційні народні цінності освіти й виховання, які ґрунтувалися на кількох провідних етнопедагогічних концептах – родині, мові, вірі та громаді (включно з позитивною динамікою громадських організацій культурно-освітнього спрямування та просвітницькою етнонаціональною діяльністю відомих громадських і релігійних діячів, педагогів, письменників). Вибір цих концептів пов'язаний: з їх соціально-інституційним характером, системним характером впливу на народно-педагогічний процес, сталістю основних характеристик функціонування означених концептів в етнокультурному середовищі українців західноукраїнського регіону в окреслений період.

Нами визначено три чинники розвитку етнопедагогіки на західноукраїнських землях:

1. Етнодемографічні чинники розвитку української етнопедагогіки у досліджуваній період тісно переплітаються з соціально-політичними, оскільки політичні процеси в австрійській, російській імперіях чи Речі Посполитій почасти визначали специфіку навчання й виховання дітей та молоді.

Політичні процеси з кінця XVIII століття на території Західної України і аж до початку Другої світової війни визначали, фактично, й тенденції розвитку освіти та виховання в середовищі української спільноти, а також вплинули на весь процес періодизації української етнопедагогіки.

2. Основними соціально-політичними чинниками, що детермінували розвиток української етнопедагогіки на західноукраїнських землях у 1772–1939 рр., були:

1) територіальна належність західноукраїнських земель до Австрійської, Російської імперій чи Речі Посполитої;

2) наявність та рівень політичної діяльності громадсько-політичних рухів та партій українців на західноукраїнських землях;

3) проголошення або декларування певних свобод та прав українського населення Західної України в складі імперій, з одного боку, та репресії й утиски у сфері освіти й культури – з іншого.

Політичні процеси цього часу вдало окреслює у своєму дослідженні Є. Бевзюк: «Габсбурги завжди демонстрували схильність проводити політику «мінімальних кроків» в плані визнання прав національних провінцій. При цьому «гра в піддавки» із туземними етнократами слугувала кінцевій меті: збереженню свого контролю над владою та забезпеченню статусу імперії як великої держави» (Бевзюк, 2020, р. 88).

3. Третю групу чинників ми означили як соціокультурні. Зважаючи на абсолютну більшість українців серед населення західноукраїнських земель, зауважимо, що це ніяк не визначало домінування української національної ідеї в освіті та культурі західноукраїнського регіону. Так, належність названих земель до Австрійської (згодом – Австро-Угорської) імперії наприкінці XVIII та впродовж XIX століття не призвела до скільки-небудь помітного переважання українського шкільництва й культури над австрійським, польським чи російським; освітня доктрина на західноукраїнських землях визначалася відповідними законодавчими документами й чиновницькими структурами Речі Посполитої, Австро-Угорщини чи Росії. Українське населення Західної України було зосереджене переважно в сільській місцевості; найбільші міста (де функціонували й ключові освітні інституції – університети та гімназії) – залишалися не українськими внаслідок великої кількості австрійського, польського чи російського чиновництва та привілейованих прошарків населення. Крім того, як справедливо зауважує відомий український етнограф і громадський діяч кінця XIX – початку XX століття В. Гнатюк, на час входження до Австрійської імперії українці не становили скільки-небудь організованої національної групи, а «як етнографічна маса, що творить, щоправда, основу кожної нації, але не репрезентує її у великому культурнім поході людства» (Гнатюк, 1989, р. 55).

Низький освітній рівень української громади західноукраїнських земель, з одного боку, знижував шанси української інтелігенції на розвиток науки й культури українців, проте з іншого – зосереджував увагу представників освіченого українства на вивченні історії, культури, традицій українців на західноукраїнських землях у період імперської окупації.

Зокрема, до потужної соціокультурної діяльності в регіоні долучилися видатні представники світської та релігійної громадськості, серед яких Андрій Бачинський, Михайло Левицький, Іван Могильницький, Олександр Духнович, Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Головацький, Іван Вагилевич, Андрей Шептицький та інші. Їх плідна просвітницька діяльність сприяла розвитку національних основ навчання та виховання дітей і молоді на західноукраїнських землях в досліджуваний період.

Ми розглянули якою мірою в змісті та моделях освіти дітей та молоді Західної України було відображено народні педагогічні традиції, виходячи з обраних нами провідних етнопедагогічних концептів – Родини, Мови, Віри й Громади. Ми виявили такі основні чинники розвитку освіти на західноукраїнських землях у досліджуваний період:

1. Українське населення Західної України наприкінці XVIII – напочатку XX століття було зосереджене переважно в сільській місцевості і розглядалося австрійською, австроугорською, польською владою як другорядний суб'єкт освітнього процесу, зосереджений переважно на рівні початкової та подеколи середньої (в тому числі гімназійної) освіти.

2. Демографічні характеристики українського населення Західної України, власне, підтверджували подане в попередній позиції становище; сільські українські родини (особливо наприкінці XVIII і впродовж фактично всього XIX століття) обмежувалися початковою освітою для своїх дітей – у сільських парафіяльних шкільках, народних та однокласних державних школах та ін.

3. Ситуація із залученням українських дітей і молоді до середньої (в тому числі гімназійної) освіти дещо змінилася наприкінці XIX століття. У цей час було зорганізовано численні українські гімназії по всьому західноукраїнському краю, а у Львові певний час (1921–1925 рр.) діяв український університет. Крім того, саме з початком XX століття стала виникати ще й дошкільна українська освіта, що вплинуло на загальний стан і рівень розвитку національної освіти в західноукраїнському регіоні.

На підставі того твердження, що освіта є складником усіх виділених й обґрунтованих нами етнопедагогічних концептів, доречним

буде подати тут міркування українського історика С. Перського, який в ювілейній книзі на честь організації «Просвіта» писав: «Український народ усе мав замилювання до освіти. Ця любов до науки й освіти пробивається скрізь у цілій історії України – від її найдавніших до найновіших часів. У науці й освіті український народ шукав і помочі й насолоди, горнувся до неї і серед найбільшого свого розвитку і в часи тяжких лихоліть... скільки то боротьби, змагань, трудів і жертв зложено на жертівнику нації в ім'я науки й освіти. Ці змагання не йшли згори, як то бувало й буває у деяких інших народів, що за них думає власна держава, ... лиш навпаки ці змагання йшли здолу, з низів, бо звідси виходила потреба науки, і саме ця свідомість освітньої потреби низів була й є живим джерелом та ідейним натхненням усякої освітньої роботи серед народу» (Перський, 1932).

Наведені вище загальні положення приводять до висновку про існування фактично трьох основних моделей освіти в Західній Україні досліджуваного періоду, які виникали в різний час, існували більш чи менш тривалий історичний період, піддавалися соціокультурним, соціально-політичним та національно-етнічним трансформаціям, а також мали виражений регіональний характер в межах західноукраїнських земель. Щодо останнього зауваження, то традиційно Галичину відносять до більш розвинених в національно-освітньому контексті західноукраїнських регіонів – порівняно з іншими.

1. Точково-фрагментарна модель, відображає фрагментарний характер створення, функціонування й розвитку українських освітніх закладів у Західній Україні в досліджуваний період; точковий характер функціонування культурно-освітніх установ і закладів, що сприяли розвитку освіти українців (клуби, бібліотеки, читальні, світлиці тощо).

2. Лінійно-фрагментарна модель, показниками якої визнаємо наявність одного з освітніх ступенів (наприклад, мережі початкових навчальних закладів) у більш чи менш повному представленні по всій території краю, і функціонування окремих освітніх закладів та установ, що належать до інших освітніх ступенів (наприклад, поява перших українських гімназій в Галичині і Волині).

3. Ступенево-фрагментарна, до характеристик якої ми відносимо існування мережі освіт-

ніх закладів та установ усіх наявних у тогочасному суспільстві рівнів освіти (дошкільні, початкові, середні, вищі; приватні й державні освітні заклади; заклади соціальної сфери, як, наприклад, притулки для українських дітей), з одного боку, та надалі фрагментарний характер функціонування української мови в межах кожного з освітніх ступенів, що детермінувався наявними в регіоні соціально-політичними, економічними й соціокультурними умовами.

Представлені вище, теоретично сформовані нами (на підставі науково-теоретичного й методологічного аналізу проблеми дослідження) моделі освіти українців на західноукраїнських землях у досліджуваній період, безперечно, історично й логічно співвідносяться із загальними освітніми процесами в західноукраїнському регіоні України, що ґрунтовно вивчалися в історико-педагогічному контексті Т. Завгородньою (2007), Б. Ступариком (1994), Г. Розлуцькою (2018), К. Фалькевічем (1899), М. Чепіль (2011) та ін.

Ми стверджуємо, що саме фрагментарність як основна характеристика народно-педагогічного сегмента у зазначених моделях є дуже важливим показником, оскільки за весь час свого функціонування в умовах різного типу окупації українське шкільництво не могло набути ознак завершеності, хоча й прагнуло до цього стану, запроваджуючи не лише парафіяльні шкільки й народні школи, але й вищі заклади освіти.

Яскраво описував ситуацію з українським шкільництвом в Галичині Іван Франко: «Ми, русини, особливо в Галичині, здавен-давня були хлопська нація. Майже все, що піднеслося понад хлопа, – чи то шляхта, чи міщани, – все те за польських часів зробилося поляком; за Австрії зразу німцем, а пізніше знов поляком. При руській мові, при руській народності лишалися тільки прості чорні хлопи і вбогі та маловчені сільські священики. Вищі духовні, єпископи та каноніки говорили й писали по польськи або по латині» (І. Франко, 1986, р. 108).

Б. Ступарик (1994) у своєму ґрунтовному монографічному дослідженні цілком справедливо зазначає, що українське шкільництво перебувало упродовж всього досліджуваного періоду в необхідності відстоювати своє право на існування перед польською чи австро-угорською владою. Почасті українські школи ство-

рювалися лише для того, щоб довести переваги однієї окупації перед іншою.

Друга половина XIX століття внесла до змісту й організації шкільництва Західної України численні реформи, які, проте, не змінили принципово ситуацію з рідномовним навчанням дітей. Так, закон «Про мови викладові в школах Галичини» (1867 р.) дещо розширив повноваження місцевих громад щодо впровадження української як мови викладання в народній школі; водночас реальна ситуація була такою, що в системі середньої освіти панувала польська й німецька, натомість українська – переважно в однокласних народних школах. Наприклад, частка української мови у змісті освіти (тобто серед усіх навчальних предметів) в Станіславській чотирикласній приватній школі сестер Василянок складала 39,5%, а в мовному сегменті – аж 84,2%. Така статистика характерна, як свідчать архівні матеріали, для більшості приватних греко-католицьких шкіл Західної України в першій половині XX століття. Вона засвідчує першорядну увагу до рідної мови з боку керівництва і власників таких шкіл, а це, в свою чергу, – значущість мови як одного з основних етнопедагогічних концептів західноукраїнських громад у вихованні й навчанні дітей та молоді.

Таким чином, нами було розглянуто етнопедагогічні характеристики моделей та змісту шкільної освіти українців на західноукраїнських землях наприкінці XVIII – на початку XX століття, та побудовано три моделі українського шкільництва в Західній Україні в першій половині XX століття: *точково-фрагментарну* (визначається фрагментарним характером створення, функціонування й розвитку українських освітніх закладів у Західній Україні в досліджуваній період; точковим характером функціонування культурно-освітніх установ і закладів, що сприяли розвитку освіти українців), *лінійно-фрагментарну* (визначається наявністю одного з освітніх ступенів (передовсім, мережі початкових навчальних закладів) у більш чи менш повному представленні по всій території краю, й водночас – функціонуванням окремих освітніх закладів та установ (передовсім, гімназій), що належать до інших освітніх ступенів) та *ступенево-фрагментарну* (позначена існуванням мережі освітніх закладів та установ усіх наявних у тогочасному суспільстві рівнів освіти).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевзюк Є. Імперія Габсбургів: притулок, або «тюрма народів». 2020. 127 с.
2. Гнатюк В. Документи і матеріали (1871–1989) / упорядник Я. Дашкевич. Центральний державний історичний архів у Львові. НТШ. 1989. 467 с.
3. Звіт шкіл Руского товариства педагогічного у Львові. За рік шкільний 1909/10. 1912. Львів: накладом Руского товариства педагогічного, 40 с.
4. Звіт шкіл Руского товариства педагогічного у Львові. За шкільний рік 1911/12, 1912. Львів: накладом Руского товариства педагогічного, 12 с.
5. Класний журнал I і II класу за 1911/12 учебный год. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 407, оп. 1, спр. 8, 8 арк.
6. Завгородня Т. Теорія і практика навчання в Галичині (1919–1939 рр.): монографія. Івано-Франківськ: ПрНУ ім. В. Стефаника, 2007. 198 с.
7. Переписка с украинской парламентской репрезентационной Волынской духовной консисторией и др. организациями об изучении журнала «За соборность» о проведении собраний и др. вопросам. 1925–1936. Державний архів Волинської області. Ф. 63, оп. 1, спр. 17, 169 арк., арк. 29.
8. Перський С. Популярна історія товариства «Просвіта» у Львові. 1932.
9. Розлуцька Г. М. Освітньо-виховна діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті: історичний дискурс: монографія. Ужгород: Говерла, 2018. 419 с.
10. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772–1939). Івано-Франківськ, 1994. 143 с.
11. Сорока Ю. М. Населення західноукраїнських земель: етнополітичний та демографічний вимір (1939–1950-ті роки): монографія. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2013. 416 с.
12. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 267 с.
13. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 47. С. 108.
14. Falkiewicz K. Rozwój szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1848-1898. Lwów, 1899. 88 s.
15. Chepil M. Ciernistą drogą.: Wychowanie narodowe dzieci i młodzieży ukraińskiej w Galicji i II Rzeczypospolitej (1848–1939): monografia. Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 2011. 44 s.

REFERENCES:

1. Bevziuk Ye. (2020) Imperiia Habsburhiv: prytulok, abo «tiurma narodiv». 127 s.
2. Hnatiuk V. (1989) Dokumenty i materialy (1871–1989). Uporiadnyk Ya. Dashkevych. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u Lvovi. NTSh. 467 s.
3. Zvit shkil Ruskoho tovarystva pedahohichnoho u Lvovi. Za rik shkilnyi 1909/10. 1912. Lviv: nakladom Ruskoho tovarystva pedahohichnoho, 40 s.
4. Zvit shkil Ruskoho tovarystva pedahohichnoho u Lvovi. Za shkilnyi rik 1911/12, 1912. Lviv: nakladom Ruskoho tovarystva pedahohichnoho, 12 s.
5. Klassnyi zhurnal I y II klassa za 1911/12 uchebnyi hod. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti. F. 407, op. 1, spr. 8, 8 ark.
6. Zavhorodnia T. (2007) Teoriia i praktyka navchannia v Halychyni (1919–1939 rr.): monohrafiia. Ivano-Frankivsk: PrNU im. V. Stefanyka, 198 s.
7. Perepyska s ukraynskoi parlamentskoi reprezentatsyonnoi Volynskoi dukhovnoi konsystoryei y dr. orhanyzatsyiamy ob yzucheniu zhurnala «Za sobornost» o provedenii sobraniy y dr. voprosam. 1925–1936. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. F. 63, op. 1, spr. 17, 169 ark., ark. 29.
8. Perskyi S. (1932) Populiarna istoriia tovarystva “Prosvita” u Lvovi.
9. Rozlutska H. M. (2018) Osvitno-vykhovna diialnist Hreko-Katolytskoi Tserkvy na Zakarpatti: istorychnyi dyskurs: monohrafiia. Uzhhorod: Hoverla, 419 s.
10. Stuparyk B. M. (1994) Shkilnytstvo Halychyny (1772–1939). Ivano-Frankivsk, 143 s.
11. Soroka Yu. M. (2013) Naseleennia zakhidnoukrainskykh zemel: etnopolitychnyi ta demohrafichnyi vymir (1939–1950-ti roky): monohrafiia. Kyiv: VPTs «Kyiv. un-t», 416 s.
12. Teilor A. Dzh. P. (2002) Habsburzka monarkhiia 1809–1918. Istoriia Avstriiskoi imperii ta Avstro-Uhorshchyny. Lviv: VNTL-Klasyka, 267 s.
13. Franko I. (1986) Panshchyna ta yii skasuvannia 1848 r. v Halychyni. Zibrannia tvoriv: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, T. 47. S. 108.
14. Falkiewicz K. (1899) Rozwój szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1848–1898. Lwów, 88 s.
15. Chepil M. (2011) Ciernistą drogą.: Wychowanie narodowe dzieci i młodzieży ukraińskiej w Galicji i II Rzeczypospolitej (1848–1939): monografia. Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 44 s.